

SIMBOLNA EKVIVALENCA MOTIVOV V PRIPOVEDIH O ŽENSKIH BAJESLOVNIH BITJIH NARAVE

MONIKA KROPEJ TELBAN

Ljudsko izročilo o vilah se pogosto prepleta z izročilom o divjih ženah, morskih deklicah, sibilah, rojenicah, čarovnicah in mnogih drugih ženskih bajeslovnihih bitjih in demonih. Ženski duhovi narave se lahko pojavljajo v raznovrstnih pripovednih žanrih in tudi motivi v njih so pogosto povsem heterogeni – toda, po Alanu Dundesu – jih lahko pojasnimo kot vzporedne motive oz. alomotive. Ti imajo različno vsebino, toda sorodno simbolično sporočilnost. Na osnovi bogatega gradiva o bajeslovnihih bitjih z območij, kjer se stapljajo slovanske, romanske in germanske kulture, je raziskano, kakšno vlogo v verovanjskih sistemih ljudi so imeli na teh območjih ženski duhovi narave. Raziskane so simbolične ekvivalence vzporednih alomotivov in memov, ki se pojavljajo v značilnih pomenskih zvezah.

Ključne besede: vile, ljudske povedke, pravlјice, duhovi narave, bajeslovna bitja, folklor, ljudsko verovanje, ljudsko pripovedništvo, alomotiv, mem, motiv

The folklore about fairies often intertwines with folk narratives about wild women, mermaids, fates, sybils, witches, and many other supernatural female beings and demons. These nature spirits can appear in diverse types of narratives, and also the motifs in these folktales can be heterogeneous. But – as Alan Dundes stressed – they can be understood as parallel motifs, or allomotifs. These allomotifs have different contents but they have similar symbolical meaning. On the basis of the rich material – about these supernatural beings from the regions where Slavic, German and Romance cultures have intertwined – is researched what role had these nature spirits played in belief system of the population in these regions. On the basis of this narrative material are researched symbolical equivalences of the parallel allomotifs and memes, which appear in characteristic topics.

Keywords: fairies, folktales, fairy tales, nature spirits, supernatural beings, folklore, folk belief, folk narrative, allomotif, meme, motif

METODOLOŠKA IZHODIŠČA

Ženska bajeslovna bitja narave se v evropskem izročilu pojavljajo predvsem v podobi vil, belih žen, divjih žen in morskih deklic. Vendar pa se izročilo o njih pogosto prepleta z izročilom o sibilah, rojenicah, čarovnicah, pericah in mnogih drugih ženskih fantazijskih likih. Podobne vsebine se lahko pojavljajo v različnih pripovednih tipih in žanrih, in tudi motivi v njih so različni, a imajo pogosto sorodno simbolično sporočilnost.

Wilhelm Mannhardt (1875, 1877) je divja gozdna bitja razlagal kot vegetacijske demone in personifikacije divje prirode. Leopold Schmidt (1952) je v gozdnih bajnihih bitjih videl gospodarje živali. Po mnenju Lutza Röhricha predstave o gozdnih duhovih – mednje spadajo tudi divji možje, divje žene in vile – odsevajo relikte čaščenja narave in božanstev narave, kakršni so bili starogrška Artemida, staromediteranski Dioniz (Röhrich 1976: 87–195), pa tudi italški Silvanus in keltski Cernunnos. Predstave o vilah so bile tudi tesno povezane s kultom rodovitnosti (Kropej 2012: 52–53).

Ljudske pravlјice in povedke so torej raziskovalci analizirali in razlagali iz različnih perspektiv in o njihovem izviru, širjenju, interpretaciji in pomenu so bile napisane številne

študije. V času romantizma so bile poudarjene mitološko usmerjene raziskave. Pozneje so se komparativni antropologi in folkloristi usmerili v ritualistične razlage pravlji in mitov. Motivi, tipi in poti razvoja so bili v ospredju raziskav historično-geografske metodološke usmeritve. Simbolne povezave s sanjami in podzavestnim mišljenjem so predmet psiholoških in psihoanalitičnih raziskav pravlji. Oblika in struktura pa sta bili v ospredju strukturalističnih pristopov. Semantične in semiotične analize v strukturi in etimologiji besedila odkrivajo njegovo sporočilo ter predstave o svetu v določenem času in prostoru. Slog pripovedovanja in okoliščine pripovedovalskega dogodka so deležni pozornosti v performativnih raziskavah. Socialno sporočilo pravlji je raziskovala etno-zgodovinska šola. Tekst, kontekst in tekstura so pritegnile socio-lingvistično usmerjene študije. Literarno usmerjeni raziskovalci iščejo primerjave in izvir ljudskih pripovedi v literaturi.

Kaarle Krohn, Antti Aarne, Stith Thompson, Axel Olrik, Carl von Sydow, Vladimir Propp, Eleazar Meletinski, Claude Lévi-Strauss, Alan Dundes, Lutz Röhrich, Dan Ben-Amos, Lauri Honko in mnogi drugi so veliko prispevali k razvoju folkloristike in raziskovanju ljudskih pravlji. V številnih primerih so raziskovalci te metode kombinirali, kar je prispevalo k boljšemu razumevanju in kompleksnejši analizi pripovednega izročila. Vendar pa v novejšem času opazamo, da se številne sodobne študije pravlji osredinjajo predvsem na literarne vzporednice in poknjižene zbirke pravlji, kakršne so npr. Grimmove pravljice, in ne ponujajo novih metod, kako raziskovati ljudske pravljice in njihovo sporočilnost.

Eden redkih, ki se je zavedel pomanjkanja novejših teoretskih folklorističnih študij, je bil Alan Dundes. Poudaril je pomen primerjalnega raziskovanja čim večjega števila variant določenega tipa pravlji. Svojo metodo preučevanja pravlji je uporabil pri strukturalni analizi besedil. Pri tem je razvil metodo analize alomotivov (angl. *allomotif*), da bi med motivi razkril tematsko in simbolno povezavo. Istopomenske motive, ki se pojavljajo v različnih pravlji, je opredelil kot alternativne, vzporedne motive oz. alomotive. Raziskoval je simbolno podobnost alomotivov,¹ tj. motivov, ki se alternativno uporabljajo, da bi izpolnili isto dejanje v različnih variantah pravljice. S tem je bil blizu Lévi-Straussovi (1955) metodi strukturalne analize mita, prav tako pa tudi Proppovi morfološko-strukturalni metodi preučevanja pravlji. S to metodo je Dundes želel razložiti simbolno sporočilnost pravlji, kajti, kot je ugotavljal, so fantazijski elementi v pravlji pogosto izraženi s simboli (Dundes 1962: 91). Ugotovil je, da je vsaki od 31-ih funkcij, ki jih je definiral Vladimir Jakovljevič Propp v *Morfologiji čarobne pravlji* (2005/1928), mogoče določiti istopomenske alomotive; pri tem je namesto Proppove »funkcije« ponudil za izhodišče t. i. motivem (angl. *motifem*), ki je minimalna strukturna enota, sestavljena iz motivov oz. alomotivov, in izpolnjuje določeno

¹ Koncept je Dundes izpeljal iz lingvističnega koncepta alofon (angl. *allophone*), tj. katera koli variantna oblika fonema (fonetično soroden, toda nekoliko različen glas v istem jeziku oz. dialektu). Po analogiji je skupino motivov, ki so funkcijsko sorodni, toda stilistično različni, imenoval motivem. Razliko med pravljimi motivi in pravljimi alomotivi je oprl na teorijo Kennetha Pikea o etških (*etic*, iz *phonetic* – fonetičnih) in emskih (*emic*, iz *phonemic* – fonemskih) enotah (Pike 1954: 74, 99, 150).

funkcijo. Alomotivi so ne le strukturalno, pač pa tudi simbolično ekvivalentni (Dundes 1962). Ta metoda po njegovem mnenju lahko omogoči spoznavanje simbolne ekvivalence alomotivov (Dundes 2007), v kateri je odkrival psihoanalitično sporočilo pravljicnih vsebin.

Vendar pa vsebujejo simboli tudi svojo zgodovinsko, v družbenih inštitucijah zasidrano sporočilnost, kar je dokazoval že Propp, ki je v knjigi *Zgodovinske korenine čudežne pravljice* (2013/1946) 31-im funkcijam pravljic določil ustrezne sižeje in jih interpretiral z zgodovinskimi in antropološkimi podatki. Simbolni ekvivalenti pa se ne pojavljajo le v pravljicah, pač pa tudi v bajeslovju in verovanjskih zgodbah, zato simbolno ekvivalenco alomotivov lahko odkrivamo tudi v njih.

Metodo analize strukturalne in simbolne enakovrednosti alomotivov je uporabili najprej Dundes sam (2007/1982), za njim pa tudi drugi raziskovalci – med njimi Bengt Holbek (1987: 480–498) in Steven Swann Jones (1990), v zadnjem času pa predvsem Francisco vaz da Silva (2015), ki s simbolno ekvivalenco motivov, podobno kakor Dundes, razlaga psihoanalitično sporočilo pravljic. Švedski folklorist Bengt af Klintberg je opozoril, da imajo lahko na videz enakovredni alomotivi različne pomene, zato je treba pri analizi alomotivov oz. motivemskih ekvivalenc upoštevati diahrono perspektivo. Poudaril je vlogo historičnih procesov, ki so vplivali na pravljicne simbole in njihov pomen (Klintberg 1993: 85–86).

Raziskave simbolne ekvivalence motivov so se doslej osredinjale predvsem na pravljice in na psihoanalitične interpretacije pravljicnih motivov. Pričujoča raziskava je usmerjena na vzporedne istopomenske motive v bajčnih povedkah, kar lahko prav tako pripomore k interpretaciji analognega mišljenja. V tem prispevku torej raziskujem sižeje v bajeslovnih pripovedih o vilinskih bitjih in skušam pri tem določiti njihove alomotive ter analizirati ljudske povedke s pomočjo simbolne ekvivalence sorodnih motivov. Pri tem upoštevam tudi ugotovitve ameriškega folklorista Jacka Zipesa (2012: 17–20), ki je po Richardu Dawkinsu (2006/1976: 192) prevzel pojem »mem«² in ga opredelil kot pravljicni siže, ki – podobno kakor v biologiji gen – vpliva na generacijsko prenašanje pravljic, nekaterih bolj, drugih manj. Pravljicni memi pomembno vplivajo na proces kulturne evolucije in prispevajo, da se iz pravljic, povedk, basni in legend ustvarja tradicijo, ko širom po svetu nastajajo zgodbe, ki temeljijo na človeški komunikaciji, narekujejo pa jih človeške izkušnje in prakse (Zipes 2012: 18–19). Vprašanja, kako in zakaj se nekateri pripovedni sižeji širijo bolj in so tudi obstojnejši, drugi pa manj, je torej mogoče razložiti s teorijo memov in njihovega podvajanja. Po drugi strani pa pri širjenju pripovednih tem ne smemo zanemariti historično-geografske metode, kar potrjuje dejstvo, da lahko folkloristi veliko pridobijo s sintezo različnih pristopov, ki so jih nekoč imeli za nezdržljive.

² Richard Dawkins ugotavlja, da je človek drugačen od drugih živih bitij zaradi kulture, ki se prenaša prek »mimemov«, ki jih je poimenoval »memi«. Memi se podvajajo z oponašanjem, nekateri so uspešnejši od drugih in živijo v človekovih možganih.

PREPLET VILINSKIH LIKOV V SLOVENSKEM IZROČILU

Slovensko izročilo slika vile kot nevidna bitja, ki pa so se nekaterim ljudem vendarle tudi prikazale. Josip Pajek je npr. zapisal, da so leta 1789 na Štajerskem še živeli ljudje, ki so trdili, da vile oz. bele žene obstajajo, a da jih le redkokdo vidi, slišijo pa jih prepevati (Pajek 1884: 248). Mitja Stojanović (1852: 380–403) je balkanske vile opisal kot visoka, vitka bitja z belimi obrazi, dolgimi lasmi in kozjimi nogami.

Vilo so ljudje pri nas imenovali tudi *béla žena*, *zavdana žena*, *črna žena* (Kelemina 1930: 193, št. 132), *matica* (Freuensfeld 1884: 298), na Koroškem *žalik žena*, *žal žena* ali *žalka*; v okolici Kranjske Gore in tudi drugod na Gorenjskem pa *jébek žena*. Žalik žene so dobile ime iz nemške besede 'selig' (svet, blažen); tako npr. v Avstriji poznajo *Seligen Fräulein*. Jebek žene pa so po vsej verjetnosti dobile ime iz nemške besede 'ewig' v pomenu večn. Na Primorskem, predvsem v okolici Bovca in v Beneški Sloveniji, so si predstavljali vile kot *krivopéte*, tj. vile ali divje žene z zasukanimi stopali. Tudi *modre žene*, *častitljive žene*, *častitke*, *svete žene*, *božje deklice*, sibile oz. *šembilje* so istili z vilami. Živele naj bi odmaknjeno življenje v nedostopnih krajih in v tej vlogi so si jih predstavljali kot svečenice, duhovnice, prerokinje, kakršne so bile npr. sibile ali pitije v stari Grčiji. Razlagali so jih kot staroselke, ki so se umaknile od človeških bivališč, a so ljudem kot učene svečenice prerokovale tako kakor rojenice oz. sojenice, kakor je zapisal neznani avtor v *Novicah* leta 1844. V prispevku so omenjene *sibile prerokile*, *bele žene*, *častitljive žene*, *žalik žene*, *božje dekle* in *rojenice*. Razložene so kot »slovenske predkristjanske prerokinje in duhovnice«, ki so večkrat tudi priskočile na pomoč pri delu na kmetiji, ob rojstvu otroka pa so mu napovedale usodo (Majar 1844).

V slovenskem izročilu so sicer praviloma le rojenice ali *rajníce*, imenovane tudi *sojeníce*, in *jesenice*,³ kakor so jim rekli na Dolenjskem, tista bajeslovna bitja, ki so ob rojstvu otroku napovedala prihodnost. Matevž Ravnikar - Poženčan jih je sredi 19. stoletja vzporedil z grškimi Parkami:

Ob rojstvu otroka pridejo v hišo, da določijo njegovo usodo. Ob tej priložnosti mora biti hlebec kruha vselej na mizi pripravljen. Ena izmed Park nasnuje nit življenja, druga prede dalje, tretja pa ob človekovi smrti nit življenja prereže.⁴

Vendar pa meja med rojenicami in vilami v slovenskem in srednjeevropskem izročilu nikoli ni bila ostro začrtana, veliko je namreč pravljič in povedk o rojenicah, sojenicah, žalik ženah in vilah, ki napovedo otroku ob rojstvu slabo usodo, npr., da ga bo v določeni

³ Ime je predvidoma izpeljano iz imena jasnice oz. besede jasnovidka, torej prerokovalka.

⁴ Ravnikar Poženčan, rokopis, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani: NUK, Ms 483, zvezek XI.

starosti zadela strela, tako kakor se primeri v pravljici »Princ in nevihta« (ATU 934), ali pa, da bo kakor Ojdip ubil očeta in mater (ATU 931), ali pa bo po pomoti ubil svoje starše.

Prav tako tudi druge lastnosti pogosto prehajajo z enega lika na drugega in tematika je prepletena. Tudi alomotivi v teh pripovedih so istopomenski, zato obravnavam v tem prispevku ne le vile, pač pa tudi druge ženske bajeslovne like narave.

VILA⁵ NAUČI LJUDI PETI, PLESATI IN RAZLIČNIH OPRAVIL

Po zapisanem pripovednem izročilu iz 19. stoletja so se vile zbiral o mraku in nočnih urah ter plesale, pele ali pohajale po poljih. Kjer so se zadrževale, tja so prinesle rodovitnost in blaginjo. Po nekaterih pripovedih so prav vile naučile ljudi peti in plesati, vendar so to vlogo prevzele tudi rojenice oz. sojenice. Matija Valjavec je v okolici Varaždina zapisal pripoved:

Sudjenice so bile tri žene, zelo močne, lepe, vitke in visoke, ob rojstvu jih malokdo vidi, samo včasih se pokažejo, še najpogosteje dekletom, ki so jih učile presti in peti. Toda potem, ko so začela dekleta žvižgati, so se skrile tudi pred njimi. (Valjavec 1866: 24–25, št. 1)

Primer potrjuje, da je prišlo do prenašanja oz. povezovanja izročil o vilah in sojenicah.

Tudi morske deklice naj bi ljudi naučile prepevati, kot je razvidno iz pripovedi, zapisane v Svetinjah na Štajerskem:

Od morskih deklic se je naučil človek prepevati. Vse lepe žegne, ki jih pri nas v cerkvah pojejo, so napravile morske deklice pa tudi druge lepe popevke so od njih. (Freuensfeld 1884: 297–298; Kelemina 1930: 211, št. 146/I)

Povedke, ki pripovedujejo, kako so morske deklice oz. vodna bitja naučila ljudi igrati violino, so poznane tudi v nordijskem izročilu. Reider Christiansen (1958: 77) jih je uvrstil med migracijske povedke (npr. Vodni duh nauči igrati na violino).

Vile so torej po ljudskem izročilu naučile ljudi peti in plesati. Od njih pa so se naučili tudi predenja, pranja perila, peke kruha in drugih domačih del. Divja žena je po pripovedi, ki jo je leta 1862 zapisal Jožef Kragelj na Goriškem, ljudi naučila, kako morajo pri oranju zvezati trto:

⁵ Beseda »vila« je v besedilu uporabljena kot skupni pojem, ki označuje različna ženska bajeslovna bitja narave in sorodne fantazijske like.

Pod čuklami (skalovjem) stanujejo divje žene ino ljudem prav rade pomagajo, če vidijo, da se jim slabo godi. Tako je enkrat ena ratarju (oraču), kteremu se je trta na jarmu vedno trgala, povedala, kaj mu je storiti, de mu pojde delo od rok. Spod čukle prišedši ino na skalo stopivši, zakriči:

»Nared' trto dergavet,

De bo mela stanovet.«

Ratár jo sluša, ino terta se mu za naprej ni več trgala.⁶

Podobno je divji mož v retoromanskem in slovenskem izročilu ljudi naučil sirariti (Grafenauer 1952–1953, 1954). Kakor pričajo nekatere povedke, so se kovači naučili kovati od Šembilje (izpeljano iz grške Sibile), npr. v pripovedi »Kako je Šembilja nehote navadila kovača kovati«, ki jo je zapisal Anton Pegan leta 1868 na Tolminskem (Pegan / Černigoj 2007: 159–160).

Splošno razširjeno – ne le na Slovenskem, marveč po vsej Evropi – je bilo prepričanje, da imajo vile posebna znanja o zdravilni moči rastlin in predmetov in da lahko ozdravijo ljudi in živali. Črna moč zdravljenja je sorodna zdravilnim sposobnostim ilirskega mitološkega para Favna in Favne ali keltskih bogov Belina in Belene, ilirskih Silvana in Silvane. Tudi slovensko pripovedno izročilo je ohranilo številne zgodbe o vilah, ki so naučile ljudi zdraviti, pogosto tako, da so jih za nekaj časa odpeljale v svoj vilinski svet. V ljudski povedki iz Srobotnika v Zgornji Kolpski dolini so vile mlado pastirico, ki jih je speče pred žgočim soncem zasenčila z vejami, nagradile tako, da so jo naučile zdravilnih veščin (Primc 1999: 121; ponatis v Štefan 2011: 66–67). Vile pa so lahko tudi povzročile nastanek zdravilnih vrelcev, kakršen je npr. izvir Gospodična v Gorjancih (Trdina 1882–1888).

Po mnenju Eve Pócs (2009: 404) je glavni indikator, da je človek prišel v stik z nadnaravnimi bitji, bolezen. Tak človek oslabi ali zboli, fizično ali duševno, vendar, če preživi, ima moč zdravljenja, jasnovidnosti in sposobnost stika z »drugim« svetom. To potrjujejo številne pripovedi tako južnoslovanskih kakor drugih balkanskih in srednjeevropskih narodov.

POGUBNE VILE IN VILE - PRIVID

Tako kot večina bajeslovnihih bitij narave so tudi vile lahko strašne in pogubne. Njihova ambivalentna narava se izraža npr. v kaznih za tiste, ki zaidejo v njihov skrivni svet. Gorje drvarju, ki bi skušal posekati drevo, v katerem so prebivale, iz gozda se ni več vrnil živ.

Podobno se je godilo tistim, ki so jih želeli opazovati na mestih, kamor so hodile pet ali plesat. Tako so se po pripovedi iz Svetinjskega Štajerskega »[m]orske deklice vzdignile ob enajstih ponoči z morja in prepevale eno uro. Toda joj tistemu, ki jih pride poslušat. Tako

⁶ Štrekljeva zapuščina: ŠZ 7/43, Arhiv Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) ZRC SAZU v Ljubljani.

lepo prepevajo, da vsakega človeka zvabijo v vodo« (Freuensfeld 1884: 297–298; Kelemina 1930: 211, št. 146/I).

V grški mitologiji so antične Sirene, velikanske ptice z žensko glavo, s petjem zvabile v pogubo tiste, ki so pluli mimo njihovega otoka blizu Sicilije. Mornarje sta v pogubo zvabili tudi pošasti Scila in Karibda, ki sta bili v grški mitologiji prvotno lepi nimfi, dokler ju ni čarovnica Kirka začarala v šestglavi pošasti. Stali sta vsaka na eni od nasproti si stoječih pečin in gorje tistemu, ki sta ga zapeljali v skalovje.

Tisti, ki so se vilam pridružili v njihovih vilinskih kólih, so izginili lahko tudi za sto ali tristo let, čas pa jim je minil kakor v eni ali treh urah. O drugačnem teku časa v vilinskem svetu, kjer leta minejo bliskovito, je med prvimi pisal že Edwin S. Hartland (1891: 161–254). Človeka, ki se je priključil vilinskemu kolu, je bilo sicer mogoče rešiti, vendar le, če je prišel rešitelj natanko ob letu dni na isti kraj in vrgel na zginulega prijatelja svoj plašč (Krauss 1883: 80–91).

Ljudje so tudi pripovedovali, da so morske deklice med plesom prav tako nevarne kot vile. Anton Mailly je pisal o nimfah z bregov Bohinjskega jezera, ki prisilijo mladeniča, da pleše z njimi do svita, na koncu pa je tako izčrpan, da obleži in na bregu umre (Mailly / Matičetov 1989/1922: 8, št. 30).

V južnoslovanski pravljici »Stanko in vila« je pastirja Stanka, ki je zelo lepo igral na pastirsko piščal, Vila kaznovala, ker ob zvonjenju Ave Marije ni molil, pač melodijo zaigral na svojo piščal. Prikazala se mu je in od tistega trenutka ni imel več miru pred njo. Prilepila se je nanj kot senca in ga spremljala vsepovsod, tudi ko je jedel in spal. Nihče mu ni mogel pomagati, niti duhovnik niti zdravnik, omračil se mu je um in nazadnje so ga našli zabodenega v neki jami (Krauss 1884: 241–242).

Ljudje, ki so jih vile speljale v odljudne kraje, so le stežka in s hudimi telesnimi ali duševnimi posledicami prišli domov. Nekateri pa so se vrnili šele čez 300 let, misleč, da je minil le en dan.

Negativna podoba vile se metaforično izraža tudi v podobi zapeljivke oz. privida, ki vodi v pogubo – od tod Fata Morgana, ki je postala že kar sinonim za privid, ki se mu nihče ne more upreti. Človeka požene v pogubo in smrt. Predstave o Fati Morgani, ki je bila prvotno gospodarica kraljestva mrtvih, so se vedno bolj približevale Luksuriji, antični boginji razuzdanosti in razvrata, in se prepletle v podobo usodnega privida. Povezovala pa so se tudi z izročilom o čarovnicah, ki so prav tako zapeljale mimoidočega globoko v gozd ali pa so ga celo noč v podobi lučk vodile skozi grmovje in trnje, kjer je taval in ni mogel najti poti domov (Mencej 2006: 195). Tudi v izročilu Južnih Slovanov so lastnosti vil prehajale na čarovnice in njihova dejanja (Pócs 1989).

V Terski dolini in Furlaniji so ljudje verjeli, da hodijo *povodice*, *angane* in *perice* ob bregovih rek in hudournikov in čakajo na žrtve, da bi jih utopile (Nicoloso Ciceri 1992: 430).

VILE NAREDIJO NARAVO RODOVITNO

Prikazovanje vil so ljudje pogosto povezovali z rodovitnostjo, ki jo prinašajo naravi. Predstavljali so si jih tudi kot darovalke dobrin, kar po vsej verjetnosti izvira iz povezave izročila o vilah z rodovitnostnimi kultmi, kakršni so bili npr. kult zemeljske boginje Nerthus (Berta, Percht) in Mokoši ali pa keltske materinske in vodne boginje Modron, starogrške Artemide in rimske Diane.

V Posočju so npr. pripovedovali, da so divje žene skopale Soči novo strugo (Kelemina 1930: 299, št. 216). Kar nekaj je pripovedi o tem, kako vile prinesejo ljudem različne vrste rastlin; tako so npr. vile v Istri, ko so videle, da je zemlja neobdelana, posadile trto, oljko in prinesle sol iz morja (Mailly / Matičetov 1989/1922: 75, št. 23).

Nekatere etnološke povedke pripovedujejo, kako iz vilinskih solz, ko padejo na skalna pobočja, zrastejo cvetlice, npr. planika (*stella alpina*). Ljudje so si razlagali, da jutranja slana na travnikih nastane iz draguljev, ki so jih vile v jutranjem svitu, ko so se vračale s ponočnih obhodov, zgubile s svojih oblek (Mailly / Matičetov 1989/1922: 74–75, št. 21, 22).

Vile so se po ljudskih pripovedih prikazovale tudi o kresu, na predvečer sv. Ivana. V okolici Idrije so s palčki plesale na hribu Pringl in pri tem so na okoliške prebivalce letele zlate iskre. Če je iskra padla na kakšno hišo, je imel njen lastnik v naslednjem letu srečo v vseh svojih dejanjih, zaročencem pa je iskra prinesla skorajšnjo poroko (Mailly / Matičetov 1989/1922: 76, št. 24). Podobna izročila so poznana tudi v Italiji, omenil jih je tudi že Valvasor (1689 II: 232, IV: 579), ko je pisal o izročilu v Lokvah pri Trstu (prim. Kelemina 1930: 170, št. 115/I).

Ljudske pripovedi pogosto omenjajo, da so ljudje vilam na polja oz. pašnike nastavljali mleko, štruklje in druge jedi (daritev), zato pa so se jim vile oddolžile in namesto njih opravile nekatera dela na polju. Včasih so tudi oskrbele živino v hlevu, jahale in česale konje.

Tudi divje žene in krivopete so bile naklonjene tistim, ki so jim nastavljali oz. darovali jedila, varovale naj bi jim dom in otroke, žele žito in tudi drugače pomagale. Včasih so privabile človeka, da jim je opravljal različna dela, pri tem so ga tudi naučile raznih skrivnosti in znanja, a gorje mu, če bi jih ob vrnitvi domov razodel drugim.

Divje žene, *duge babe*, krivopete v okolici Idrije, na Tolminskem, v Trenti, v Benečiji, pa tudi vile in divje žene drugod v Italiji, Sloveniji, Avstriji in na Hrvaškem, so ljudem svetovale, kdaj naj sejejo, npr. bob, in kdaj žanjejo pšenico. In čeprav je bil čas povsem neprimeren – npr. sejati je treba pozimi na sneg in žeti, ko je žito še nezrelo – je to prineslo veliko blaginjo in izobilje ali rešilo ljudi pred lakoto (prim. Dapit in Kropelj 1999: 20–26, št. 12, 13, 15).

Sedeč na visokih strmih skalah so ljudem dajale nasvete za obilen pridelek, toda plačilo za to so si vzele kar same. Medtem ko so ljudje delali na poljih, so jim po domovih pobrale otroke (Trinko 1884).

Vile pa naj bi tudi same imele živino, tako npr. bele žene, ki so čuvalle Zlatorogov čudežni vrt vrh Julijskih Alp, kjer se je pasla čreda njihovih divjih koz. Belokranjske pripovedi

omenjajo, da so na bregove Kolpe ponoči same prihajale past svojo rdečo živino. Včasih pa so ugrabile kakšnega vaškega dečka, ki jim je moral pasti črede.⁷ Dečku se je posrečilo pobegniti le, če je zlezel skoz rogovilo robidovega ali katerega drugega trnovega grma, prebrodil reko ali pravočasno prekoračil mejo, ki je ločevala vilinska in človeška domovanja.

V slovanskem in romanskem ljudskem izročilu vile nagradijo pastirje, ki jim naredijo dobro delo, npr. jih med spanjem zasenčijo, jim vrnejo obleko ali jih odnesejo domov k vili materi (npr. naučijo dekle zdraviti). V povedki o pastirju, ki je v gozdu Baška na otoku Krk/Veglia našel obleko in jo vrnil vili, ga je ta v zahvalo nagradila s čredo koz, ki je začela slediti njegovi drobnici, ko se je vračal domov in ponavljal besede, kakor mu je vila naročila: »Joina biala, joina ciarna!« (ena bela, ena črna). Ko se je obrnil, je videl, kako množično iz morja prihajajo koze in mu sledijo. Tako je zelo obogatel in je srečno živel do konca dni (Mailly / Matičetov 1989/1922: 75–76, št. 23/II).

V neki drugi varianti s Krka/Veglia je deček zasadil v zemljo veje, da bi zasenčil vilo pred soncem. Ko pa se je vila zbudila in ga hotela nagraditi, se je tako prestrašil njene pojave, saj je imela konjske noge in zeleno pokrivalo, da je zbežal domov in od strahu umrl.⁸ V tem primeru je bilo srečanje z vilo usodno, kar je posledica ambivalentnega značaja vil, ki je za nekatere lahko usoden. Takšnih pripovedi je veliko tudi v Sloveniji, drugod na Hrvaškem, v Beneški Sloveniji in Italiji. Včasih so vile nagradile pastirja, ki jim je naredi senco, z zvončkom ali piščaljo, ki pripravi vse, ki slišijo igranje, k plesu.⁹

Tako kot so Pehltre in divja jaga s svojim delovanjem dajale naravi rodovitnost, so lahko tudi druga – njim sorodna bitja – delovala podobno. Nekakšna divja jaga se je po pripovedih s Primorske podila tudi po prostranih poljanah in gozdovih zgodaj pomladi in pozno pozimi, še posebej v februarju, ko so vihrale naokoli vesne. Ljudje v Ročinju so pripovedovali:

Tega meseca [februarja, M. K. T.], ki mu tudi zato 'vesnar' pravijo, pridejo z visokih vrhov [kjer imajo lepe palače in se pomenkujejo, kakšna bo letina in kdo bo tisto leto umrl, M. K. T.] in se vozijo vsak večer od 11. do 12. ure na nizkih lesenih vozičkih tik poti. Ker so pa kola scela, škripljejo njih kolesa. Ali ne sliši jih vsak, le tisti, komur je to prirojeno. Gorje pa tistemu, kogar povezijo, on umre čez leto in dan. Zato so nevarne predvsem pijancem, ki se po poteh zapletajo, ker lahko pod njih voz pridejo. (Pegan / Černigoj 2007: 151)

⁷ Samotar, Zalik-žene na Volinjaku pri Prevaljah. *Mir* 12, št. 2 (20. 1. 1893), str. 5, podlistek.

⁸ Da Ive, *Archivio* 20, 294, št. IX; navedeno po Mailly / Matičetov 1989/1922: 191.

⁹ Motiv piščali, ki prisili k plesu ali pa gosli, ki jih dobi npr. Kurent, da z igranjem na njih prisili gospoda, da pleše v trnju, je poznan tudi v pravljicnem tipu »Ples v trnju« (ATU 592) in ga najdemo tudi med Grimmovimi pravljicami in v Basilovem *Pentameronu* (I, 3, »Pervonto«) (Mailly / Matičetov 1989/1922: 191–192). Ples je lahko imel v predstavah ljudi rodovitnostno funkcijo, vendar v tej pravljici ni tako in gre le za kontaminacijo motivov v pravljici oz. za prehod bajčnega motiva v pravljico.

Podobno so pripovedovali v okolici Gorice o *veslah*:

O veslah pripovedujejo, da so kobile, ki od enajstih do polnoči brano vlačijo. Gredo pa ravno tako hitro in še hitreje od vetra in njih brana iskre kuje, da se jih od daleč vidi, kadar gredo. Ni jim mogoče uiti in kogar povozijo, vsega tako pokvečijo, da žive dni ni več za nič. (Pegan / Černigoj 2007: 153)

Vesle naj bi bile podobne kobilam, kar pomeni, da so imele kopita. Kopita so imele tudi bovške *farce*. Z njimi so v Posočju strašili otroke.

Farce so imele kopita kot konji. Videl jih nisi, samo slišal si jih, ko so ponoči peketale mimo. In če si jih zaslišal, si moral hitro leči v obcestni jarek, tiho, tiho, da te niso dobile, če ne, so te lahko še strgale. Ja, skozi Nakel, to je na cesti iz Čezsoče proti Bovcu, so jih ljudje velikokrat slišali. (Ivančič Kutin 2013: 14)

Farcam sorodne so furlanske *fate* oz. *fadis* in krivopete, ki so v prvi vrsti oživljale naravo, bile pa so tudi nekakšen regulator družbenega in osebnega življenja (Nicoloso Ciceri 1992: 436).

Razen o farcrah so na Bovškem podobne strašljive zgodbe pripovedovali tudi o *pirtah* (bovške pehtre) in *fidinjah*. V enem od motivov so Pehtri podobne perice, ki so ponoči tiho prale ob ribnikih, mlakah in potokih, toda naključnega opazovalca so udarile v obraz z železno roko. Železna roka, noga ali nos pa so pogostni atributi Pehltre baba, Jage babe, Berchte in drugih ženskih demonskih bitij. Izročilo o ženskih bajeslovnih likih narave je torej zelo prepleteno in povezano tudi s predstavami o sredozimkah in vesnah ali celo z glavnim slovanskim mitom o Perunu, Velesu in Mokoši.

Vile, predvsem pa divje žene, *biele babe* in čarovnice ali *štrije* pa so – tako kot Baba ali Pehtra baba – lahko delale tudi nevihto in dež (Hrobat Virloget 2010), kar je prav tako povezano z rodovitnostjo. Vendar je bilo njihovo delovanje lahko tudi uničujoče. Tu je njihova dvojna narava, ki je tako značilna za vilinska bitja, še posebej očitna. Tako so ne le napovedovale vreme, pač pa so tudi povzročale zbiranje oblakov, nevihte in točo. Divje žene, duge žene, *dujačese* in krivopete v Primorju in Beneški Sloveniji so se pred nevihtami in slabim vremenom prikazovale na gorskih stenah in vrhovih gora. Ljudje so pravili, da tako kakor čarovnice oz. štrije prinašajo točo. Isto pa so pripisovali tudi pericam, sojenicam in rojenicam.

Srednjeevropske in južnoslovanske povedke o ženskih bajeslovnih bitjih so pogosto tudi sorodne povedkam o Pehtri Babi, Jagi Babi ali Mokoši, ki je bila osrednje slovansko žensko božanstvo (več v Kroepej 2008). Ženska bitja narave so torej v nekaterih pripovedih podaljšek ženskega božanstva, kar potrjujejo tudi alomotivi v tovrstnih zgodbah.

VILA - ŽENA ALI LJUBICA

Kdor je vili storil dobro delo, npr. da ji je razvozlal lase, kadar so se ji zapletli v vejevje, zasenčil njenega otroka ali spletel streho iz šibja, da bi jo spečo zavaroval pred soncem, je bil nagrajen – kot je bilo že omenjeno – npr. s čredo drobnice, ki mu je sledila, dokler se ni ozrl in prišel domov, ali pa so mladeniču podelile izjemno moč. V nekaterih pripovedih pa je vila, za dobro delo ali pa kar na njegovo prošnjo, mladeniča celo uslišala in ga vzela za moža. Motiv vile - žene, v francoskem izročilu imenovane Melusine, je pogosto osrednji motiv pripovedi o vilah. Iz takšne zveze se rojevajo junaki. Vile so matere junakom predvsem v južnoslovanskih epih. Včasih pa je bila vila le nadomestna mati, junaku je dala izjemno moč ali sposobnost, da premaguje ovire in sovražnika. Med takšnimi junaki so bili npr. vitezi Lancelot, Wigalois, Tristan de Nanteuil, Ljutica Bogdan, Zmaj Ognjeni Vuk, Peter Klepec, Kraljevič Marko (Šmitek 2005: 24–38, št. 16, 17, 18), Bikec Markec, ovčar Mate (Bošković-Stulli 1959: 131–132, št. 108) in še mnogi drugi.

V zvezi z vilo - ženo so najpogostejši naslednji motivi:

- vila privoli v poroko na mladeničevo prošnjo,
- vila postane žena v zahvalo, ker ji je mladenič naredil senco,
- vila se poroči, ker jo mladenič po nasvetu duhovnika ogrne s stolo,
- vila se poroči, ker ji je fant ukradel vilinsko obleko.

Pripovedovali so npr., da kmetje Polharji izvirajo iz vile. Nekoč je namreč lep mladenič iz te družine pod goro Učko pri stezi na trati zagledal speče, belo oblečeno dekle. Da bi jo zaščitil pred soncem, je odrezal veliko vejo in jo postavil kraj deklice. Za to prijaznost mu je izpolnila željo in se poročila z njim. Pozneje je moža, ker jo je nekoč poimenoval »Vila, Vila je!«, zapustila, vendar je hčer, ki sta jo imela, vzgajala naprej. Hči je postala mati sedanje rodovine Polharjev (Volčič 1853). Milko Matičetov je v Reziji posnel bajko, ki pripoveduje, kako se je mlada dujačesa zaljubila v Rezijana, se z njim omožila in mu rodila otroka, nato pa zbežala, ko ji je v jezi rekel: »Dujína – potočnica – šalvádi!«, v drugih pripovedih pa tudi »Štrija víja – patölka víja!« (Matičetov 1968: 21).¹⁰

Zakonska sreča z vilo, žalik ženo ali krivopeto je torej trajala le do trenutka, ko je mož prekršil tabu, tj., ko je vilo poimenoval z njenim pravim imenom, npr. »Vila previla«, ali jo udaril, ozmerjal, izrekel napačne besede, povedal otrokom za njeno skrivnost ipd. V tistem hipu je vila izginila.

Ko je vila - mati zapustila svoje otroke, je pustila živeti le tiste, za katere je kot jasnovidka vedela, da bodo poštene. Včasih je dodelila polovico otrok sebi, polovico možu, pri tem jih je razdelila točno na polovico, če so bili trije, je enega raztrgala na pol. Po nekaterih

¹⁰ Takšno izročilo je razširjeno tudi pri Hrvatih, Srbih in Italijanih, o čemer so pisali že Maja Bošković-Stulli (1959: 197–199 in št. 107, 108), Branislav Krstić (1937), Tihomir Đorđević (1953) in Milovan Gavazzi (1951).

pripovedih pa je vila lepo skrbela za svojega otroka tudi po tem, ko je zapustila moža, skrbela je, da je bil vedno lepo urejen in vzgojen.

S Koroškega so bile razmeroma pogoste povedke o žalik ženi, ki je hodila ležat h kmetu in s tem prinesla hiši veliko blaginjo. Odšla je, če jo je gospodinja ali kdo od domačih odgnal, jo prekel ali ji odrezal lase. Tudi nit, ki jo je podarila gospodinjini in ji ni bilo konca, se je končala, če je kdo izrekel stavek »Kdaj bo že konec te niti?«. O koroškem izročilu o vilah oz. žalik ženah sta med prvimi pisala Urban Jarnik (1813) in Matija Majar Ziljski.

Vila podari končič niti

Bele žene dolazile bi takodjer seljakom u kuće. – Jedno jutro rano čim baš kmetica neka ustane iz postelje gde spavaše sa kućnim svojim drugarom, pa hoće da se spremi na posao kućni, dojde u sobu bela žena, pa si bez obzira legne na njezino mesto još toplo uz drugara joj. To je bilo (kako pričaju) nekoj kući »k Stroji na Reci« u Rožju. Duga plava kosa pala joj niz uzglavje do zemlje. Kmetica vrativši se opet u sobu, upazi to, pa joj digne kosu sa zemlje na postelju, da joj se nesmarlja. Bela žena parvo nego ostavi kuću, poda joj na uzdar končič niti: »Evo ti za ljubav što si mi učinila,« kaže joj, »nečudi se nimalo.« Kmetica stane končič taj motati na klupko i mota pa mota, i več je od njega namotala do nekoliko končelah (štrenjah). Nu dojde joj u to suseda neka, pa to vidivši udari se od čuda po kolenu rekuć: »Bog s tobom! Kakov ti to konac?« I mah mu se u taj par najde i pravi konac. (Majar Ziljski 1847: 14–15)

Tudi rojenice so v ljudskem izročilu lahko postale mladeniču žene. Matevž Ravnikar - Poženčan je zapisal zgodbo o čevljarskem pomočniku, ki se je oženil z eno od treh rojenic. Te so njemu in njegovemu mojstru pomagale čistiti gorski travnik. Za doto mu je Rojenica dala klobko preje, ta ga je pripeljala do drugih dveh Park, ki sta mu dali denar za doto.¹¹

Motiv vile - žene je poznan tudi v pravljicah, npr. v pravljici »Čudežni beg« (ATU 313) in »Mož išče svojo izgubljeno ženo« (ATU 400), in tudi v ljudskih pesmih, manj slovenskih, pogostejše v hrvaških, srbskih in makedonskih.

Ko je vila odšla, je z njo odšla tudi blaginja, vrnila se je v svoj, drugi svet. Vile in druga bajeslovna bitja narave so zastopnice drugega, vzporednega »vilinskega sveta«. Kot je ugotavljal Claude Lecouteux (2003), ljudsko izročilo ne govori le o enem svetu onkraj ali onstranstvu, pač pa tudi o svetu fantazijskih likov – duhov, vilincev, demonov, in ti svetovi so drugačni od sveta mrtvih.

¹¹ Matevž Ravnikar Poženčan, rokopis, NUK, Ms 483, zvezek XI.

VILE IN OBRNJEN SVET

Krivopete so vilinska bitja, ki že s poimenovanjem nakazujejo, da je na njih nekaj obrnjeno. Ivan Trinko je v enem od prvih člankov o njih pisal kot o divjih ženah, ki so poznale naravne moči in skrivnosti. Prerokovale so kmetu slabo vreme, ga opozarjale pred nevarnostjo in ga marsičesa naučile, a vselej so se za svoje dobre nasvete same lepo poplačale (Trinko 1884: 229–230).

Po nekaterih opisih so imele krivopete dolge razmršene zelene lase in nazaj obrnjena stopala ter včasih celo nazaj obrnjene dlani. Pripovedovali so tudi, da imajo konjska kopita. Tudi žalke oz. žalik žene v Rožu na Koroškem naj bi imele po nekaterih pripovedih zasukane noge (Graber 1914: 53–56, št. 63). Podobno iznakažene naj bi bile tudi Willeweis, Bilwis – bele vile v dolini Krèice na Koroškem, prav tako Anguane pri Ladincih v Furlaniji. Engadinske Dialas so bile lepe deklice s kozjimi nogami.

Ljudje na Gorjancih so pripovedovali, da so se v podzemskih jamah in pečinah skrivale vile *pogorkinje*, ki so po gorjanskih lozah skrbele za divjad. Imele so kozje noge in konjska kopita. Kadar so bile dobre volje, so prepevale, da je odmevalo po vsej belokranjski kotlini; piskale so na svireli in plesale vilinsko kolo. Pastirja ali lovca, ki so ga vile Kolpjanke zvabile v kolo in ni vprašal, zakaj imajo take noge, so bogato obdarovale (Zupanc 1956: 29–31). Tudi že omenjene goriške vesle, bovške farce in furlanske fadis so imele namesto nog kopita.

Kopita in nazaj zasukane noge ali dlani so vzporednica kozjim nogam staromediteranskega Dioniza, italskega Silvanusa in keltskega Cernunnosa, ki je imel jelenje roge. Podobno je imel tudi ruski Lešij kozlovske roge in ušesa ter kozje noge (Röhrich 1976).

Narobe obrnjeni deli telesa, narobe obrnjena oblačila¹² ali narobe zvite veje ipd. so znamenja obrnjenega vilinskega sveta. Tako npr. rezijanska *kodkodeka* ali *korkodeka*, kakor so v Solbici imenovali divjo ženo, zmerom dela vse nasprotno od drugih. Ob veliki suši, ko so vsi želeli dežja, je šla prat k reki in na glas prosila za sonce, naj še sije, da bi v miru posušila perje v svojih blazinah. Z vsemi je bila večno sprta, nazadnje pa se je naveličala vsega, zažgala Solbico in odšla nekam čez Kilo (Matičeto 1968: 222).

Stari viri z Goriškega so ohranili tudi izročilo, da divje žene med seboj čez dan ne govorijo, pač pa le ponoči: »Kjer pa [divje žene, M. K. T.] posamezno stanujejo, tam ne govorijo čez dan, ampak ponoči, ko vse potihne. Vsaka ima svojega moža, kateri jej živež pripravlja.«¹³

Obrnjene noge in nazaj zasukana stopala, železni nos, ki je reminiscenca na nemško Bercht (Pehtra), ali koščena oz. železna noga, ki je značilna za rusko Jago Babo – predvsem poudarjajo htonski značaj teh nadnaravnih bitij. Že Propp je železno ali koščeno nogo Jage Babe razložil z predstavami o svetu mrtvih. Pravljični junak, ki pride k Babi Jagi, pride v svet mrtvih (Propp 2013/1964: 65–67).

¹² Narobe obrnjene obleke zaščitijo človeka, da ga čarovnice ne vidijo (Kropej in Dapit 2006: 28, št. 15).

¹³ Štrekljeva zapuščina: ŠZ 7/43, zapisal Jožef Kragelj, 1862, Arhiv ISN ZRC SAZU v Ljubljani.

Z zamenjavo ali podtaknitvijo so si ljudje razlagali tudi otroka v zibelki, ki ni bil tak kakor drugi. V pripovedih se je ohranil spomin na obrnjene oz. zamenjane otroke – t. i. *podménke*. Divja žena naj bi namreč, kot so verjeli, zamenjala človeškega otroka v zibelki s svojim otrokom. Takšen podtaknjen otrok je dobil ime podmenek, *obranóv otrók* ali *odmenik*. Podmenek je imel npr. veliko glavo, bil je črn, ves hrastav, zelo ješč, nikoli sit in zelo kričav. Izročilo je razširjeno po vsej Evropi, v Nemčiji t. i. *Wechselbalg*, Angliji t. i. *changeling* ali *bytting* (Hartland 1891: 93–134; Röhrich 1967; Briggs 1979: 69–72; idr.).

V ljudskih pesmih je ta motiv ohranjen v pesmi »Hudoba odnese svetega Lovrenca« oz. »V zibki zamenjani otrok«. Nastal je po apokrifni legendi, po kateri naj bi še nebogljenega sv. Lovrenca, včasih tudi sv. Benedikta ali sv. Štefana, zamenjala hudoba. Po ljudskem izročilu se je pravi otrok vrnil k staršem, če so podmenka izpostavili in mu dali lonček kaše, žlico pa tako veliko, da ni mogel zajemati, ali so ga toliko časa topli z leskovimi šibami, da jim je vrglo pravega otroka v zibelko. Pomagale naj bi tudi prošnje in molitve. Ljudsko izročilo o podmenku je razširjeno ne le v Evropi, pač pa tudi v neevropskih deželah. Izvira iz verovanja o naselitvi hudega duha v človeka in eksorcizma kakor tudi iz razlag rojstva nenormalnih otrok, ki naj bi bili otroci bajnih bitij (Matičeto 1974).

Vila pa je v nekaterih pripovedih lahko tudi ukradla otroka, ki je nezaščiten ležal v košarici na polju. Včasih se je materi posrečilo, da ga je dobila nazaj, kadar pa ne, se ji je od žalosti zmešalo.

Obrnjen svet, ki tako pogosto označuje bajeslovna bitja narave, predstavlja na simbolni ravni svet onkraj našega sveta, kjer je tako kot v zrcalni podobi vse obrnjeno.

SKLEP

Na osnovi bogatega gradiva o ženskih bajeslovnih bitjih narave z območij, kjer se stapljajo slovanske, romanske in germanske kulture, so bile raziskane simbolne ekvivalence vzporednih motivov oz. alomotivov, ki se pojavljajo v značilnih pomenskih zvezah in imajo različno vsebino, pri tem pa sorodno simbolno sporočilo.

Fantazijski elementi so pogosto izraženi s simboli (Dundes 1962: 91), ne pojavljajo pa se le v pravljicah, pač pa tudi v bajkah in verovanjskih povedkah, zato simbolno ekvivalentnost alomotivov lahko odkrivamo tudi v njih. Raziskani alomotivi imajo enakovreden simbolni pomen in jih je tematsko mogoče razvrstiti v šest skupin: 1. vile naučijo ljudi določenih veščin; 2. pogubne vile ali vile privid; 3. vile naredijo naravo rodovitno; 4. vila - žena ali ljubica; 5. vila odide in z njo bogastvo; 6. vile in obrnjen svet. Ti sižeji so »memske teme« oz. »memi«, ki, kakor je ugotovil Jack Zipes, pomembno vplivajo na proces kulturne evolucije pripovedništva (Zipes 2012: 17–20). Ta teorija se je potrdila v pričujoči analizi bajeslovnega izročila vilinskih bitij, ki se v gradivu konkretno izraža na sledeči način:

MEMSKE TEME IN ALOMOTIVI V PRIPOVEDIH O VILAH

memske teme	alomotivi	tipi povedk
vile naučijo ljudi	- peti in plesati - presti, peči kruh, druga domača opravila - kovače njihovih veščin - zdraviti - jasnovidnosti	- Šembilja in kovač - vila nauči pas-tirico zdraviti
usodne vile	- človeka utopijo - zapeljejo mornarja na čer - kopalcu zavežejo noge s svojimi lasmi, da se utopi - človek, ki pleše z njimi, izgine - zapeljejo človeka v vilinski svet - zasledujejo človeka, dokler se mu ne zmeša	- Sirene - Scila in Karibda - Fata Morgana - Stanko in vila
vile prinesejo rodovitnost	- s tem, da se vozijo prek polj - s plesom in žarjenjem - prekopljejo rečne struge - ustvarijo rastline - naredijo jutranjo roso - svetujejo, kdaj sejati in žeti - podarijo čredo ovac, klobčič niti, zvonček, ki izpolni želje - pomagajo pri kmečkem delu - prinesejo hrano delavcem - povzročijo dež ali nevihto	- vile in vinska trta - planike zrastejo iz vilinskih solz - vila nagradi pastirja s čredo ovac - divja jaga
vila - žena	- vila postane žena, ker ji je mladenič naredil senco - vila se poroči, ker jo je mladenič ogrnil s štolo - se poroči, ker ji je mladenič ukradel vilinsko obleko	- Melusine - vila in Kraljevič Marko - Čudežni beg (ATU 313)
vila odide in z njo bogastvo	- če je izgovorjeno njeno ime ali prekršen tabu - če je mož ohol - če ji gospodinja odreže kito las - če ljudje preklinjajo ali zmerjajo živino - če ljudje pokajo z biči - če ljudje zvonijo z zvonovi - če hiša ni bila pometena - če najde svoje vilinsko oblačilo	- žalik žena odreže nit - Vilenica - vilinska žena zaradi prelomitve dogovora odide
vile in obrnjen svet	- imajo noge ali roke obrnjene narobe - imajo kozje noge - imajo konjska kopita - imajo železni nos ali nogo - imajo dvojni ribji rep - delajo in se pogovarjajo ponoči - ne vidijo človeka, če obleče narobe obrnjeno obleko - oglje (listje idr.), ki ga podarijo človeku, se doma spremeni v zlato (in nasprotno)	- riba Faronika - krivopeta - Anguana - Rene Pedauque - podmenek - Povodni mož seli jezero

To je le nekaj primerov memskih tem (vsebin) s pripadajočimi alomotivi in tipi povedk v ljudskem izročilu o ženskih bajeslovnih bitjih narave. Seveda jih je še mnogo več, in definirati še druge, bi bilo zanimivo za razumevanje predstav o kozmosu. Navedeni alomotivi simbolično opredeljujejo in pojasnjujejo, to, čemur bi lahko rekli človeški predstavniki sveta o vilinskih bitjih in o svetu, v katerem naj bi ta bitja živela. Poleg tega pa analiza omogoča tudi lažje razumevanje primarnega in nezavednega dojemanja sveta in njegove ureditve. V bajeslovnih pripovedih je torej, tako kot v pravljicah in mitih, mogoče prek simbolnih ekvivalenc odkriti univerzalne analogije ne glede na jezik in kulturne okoliščine, v katerih so bile pripovedovane.

LITERATURA

- Bošković-Stulli, Maja. 1959. *Istarske narodne priče*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost.
- Briggs, Katharine. 1979. *A Dictionary of Fairies, Hobgoblins, Brownies, Bogies and other Supernatural Creatures*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Christiansen, Reidar Th. 1958. *The Migratory Legends: A Proposed List of Types With a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications; 175).
- Dapit, Roberto in Monika Kropelj. 1999. *Visokov gorah, globoko v vodah: Velikani, vile in povodni možje*. Radovljica: Didakta.
- Dawkins, Richard. 2006 (1976). *Sebični gen*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Dundes, Alen. 1962. From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folktales. *Journal of American Folklore* 75: 95–105.
- Dundes, Alen. 2007 (1982). The Symbolic Equivalence of Allomotifs: Towards a Method of Analyzing Folktales. V: Simon J. Bronner (ur.), *The Meaning of Folklore: The Analytical Essays of Alan Dundes*. Logan: Utah State University Press.
- Đorđević, Tihomir. 1953. Veščica i vila u našem narodnom verovanju i predanju. *Srpski etnografski zbornik* 66: 57–81.
- Freuensfeld, Josip. 1884. Narodno blago s Štajerskega. *Kres* 4: 141–142, 297–299, 384–385.
- Gavazzi, Milovan. 1951. Dva motiva iz narodne poezije gradišćanskih Hrvata. *Zbornik radova* 1. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, 203–220.
- Graber, Georg. 1914. *Sagen aus Kärnten*. Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.
- Grafenauer, Ivan. 1953. Slovenska pripovedka o ujetem divjem možu. *Zgodovinski časopis* 6–7: 124–153.
- Grafenauer, Ivan. 1954. Dostavek k »Slovenskim pripovedkam o ujetem divjem možu«. *Zgodovinski časopis* 8: 130–133.
- Hartland, Edwin Sidney. 1891. *The Science of Fairy Tales: An Inquiry into Fairy Mythology*. New York: Scribner & Welford.
- Holbek, Bengt. 1987. *Interpretation of Fairy Tales*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications; 239).
- Hrobat Virloget, Katja. 2010. *Ko Baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

- Ivančič Kutin, Barbara. 2013. *Pirta, farca, fidinja: Upodobitve folklornih pripovedi z Bovškega*. Ljubljana: Društvo slovenskih likovnih umetnikov.
- Jarnik, Urban. 1813. Die slovenische Sibyllen. *Carinthia* 1: 21.
- Kelemina, Jakob. 1930. *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Klintberg, Bengt af. 1993. The Parson's Wife: An Analysis of a Tale Recorded by Evald Tang Kristensen. V: Michael Chesnutt (ur.), *Telling Reality: Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek*. Copenhagen & Turku, 75–87.
- Krauss, Friedrich S. 1883. *Sagen und Märchen der Südslaven I*. Leipzig: Verlag Wilhelm Friedrich.
- Krauss, Friedrich S. 1884. *Sagen und Märchen der Südslaven II*. Leipzig: Verlag Wilhelm Friedrich.
- Kropej, Monika. 2008. Slovene Midwinter Deities and Personifications of Days in the Yearly, Work, and Life Cycle. V: Mirjam Mencej (ur.), *Space and Time in Europe: East and West, past and Present*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 181–197.
- Kropej, Monika. 2012. *Supernatural Beings from Slovenian Myth and Folktales*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kropej, Monika in Roberto Dapit. 2006. *Prek šibja, prek trnja, prek borov, prek dolov: Slovenske pripovedi o čarovnicah, čarovnikih in uračih*. Radovljica: Didakta.
- Krstić, Branislav. 1937: Ženitba vilom. V: *Prilozi poznavanju narodne poezije IV*. Beograd, 99–118.
- Lecouteux, Claude. 2003. *Witches, Werevolves and Fairies: Shapeshifters and Astral Doublers in the Middle Ages*. Rochester: Inner Traditions.
- Lévi-Strauss, Claude. 1955. The Structural Study of Myth. *Journal of American Folklore* 68: 428–445.
- Mailly, Anton von / Matičetov, Milko. 1989 (1922). *Anton von Mailly, Leggende del Friuli e delle Alpi Giulie*. Edizione critica a cura di Milko Matičetov. Gorizia 1989.
- Majar, Matija. 1844. Nekaj od Slovincov. *Novice* 2 (40), 2. 11.: 169.
- Majar, Matija. 1847. Vile i šta o njih znade narod slovenski u Koruškoj. *Kolo* 4: 9–18.
- Mannhardt, Wilhelm. 1875, 1877. *Wald- und Feldkulte 1–2*. Berlin: Gebrüder Borntraeger.
- Matičetov, Milko. 1968. Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji (Italija). *Slavistična revija* 16: 203–229.
- Matičetov, Milko. 1974. Il bimbo rapito dalla culla e sostituito con uno spurio. *Demologia e folklore* 67: 211–229.
- Mencej, Mirjam. 2006. *Coprnice so me nosile: Raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Nicoloso Ciceri, Andreina. 1992. *Tradizioni popolari in Friuli I, II*. Udine: Chiandetti Editore.
- Pajek, Josip. 1884. *Črtice iz duševnega žitka štaj. Slovencev*. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Pegan, Anton / Černigoj, Franc. 2007. *Indija Komandija: Prozna ljudska besedila z Vipavskega, Goriškega, s Krasa in Tolminskega iz 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Pike, Kenneth L. 1954. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behaviour I*. Glendale: Summer Institute of Linguistics.
- Pócs, Eva. 1989. *Fairies and Witches at the Boundary od South-Eastern and Central Europe*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications; 243).
- Pócs, Eva. 2009. Tündéres and the Order of St. Ilona or, did the Hungarians Have Fairy Magicians? *Acta Ethnographica Hungarica* 54 (2): 379–396.
- Primc, Jože. 1999. *Okameneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Propp, Vladimir Jakovljevič. 2005 (1928). *Morfologija pravljice*. Ljubljana: Studia humanitatis.

- Propp, Vladimir Jakovljevič. 2013 (1946). *Zgodovinske korenine čarobne pravljice*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Röhrich, Lutz. 1967. Die Wechselbalg-Ballade. V: Lutz Röhrich (ur.), *Festschrift zum 65. Geburtstag Bruno Schiers*. Göttingen.
- Röhrich, Lutz. 1976. *Sage und Märchen: Erzählforschung Heute*. Freiburg, Basel in Wien: Herder.
- Schmidt, Leopold. 1952. Der 'Herr der Tiere' in einigen Sagenlandschaften Europas und Eurasiens. *Anthropos* 47: 509–538.
- Stojanović, Mitja. 1852. Što puk naš pripovjeda o vilah? V: Ivan Kukuljević Sakcinski (ur.), *Arhiv za povestnicu jugoslavensku* 2. Zagreb, 380–403.
- Swann Jones, Steven. 1990. *The New Comparative Method: Structural and Symbolic Analysis of the Allomotifs of "Snow White"*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica (FF Communications; 247).
- Šmitek, Zmago. 2005. *Moč ti je dana: Slovenske pripovedi o junakih in zgodovinskih osebnostih*. Radovljica: Didakta.
- Štefan, Anja. 2011. *Za devetimi gorami: Slovenske ljudske pravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trdina, Janez. 1882–1888. Bajke in povesti o Gorjancih. *Ljubljanski zvon*, 1882–1888.
- Trinko, Ivan. 1884. Narodne stvari IV: Divje žene ali Krivjopete. *Ljubljanski zvon* 14: 229–232.
- Valjavec, Matija. 1866. Narodne stvari: Priče, navade, stare vere. *Slovenski glasnik* 9: 23–28.
- Valvasor, Johann Weichard. 1689. *Die Ehre des Herzogthums Krain 1–4*. Laibach - Nürnberg.
- Vaz da Silva, Francisco. 2015. Fairy-tale symbolism. V: Maria Tatar (ur.), *The Cambridge Companion to Fairy Tales*. Cambridge: University Press: 97–116.
- Volčič, Jakob. 1853. Narodska povést. *Novice* 11 (76), 21. 9.: 303.
- Zipes, Jack. 2012. *The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre*. Princeton in Oxford: Princeton University Press.
- Zupanc, Lojze. 1956. *Zaklad na Kučarju*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

SYMBOLIC EQUIVALENCES IN BELIEF TALES ABOUT FEMALE NATURE SPIRITS

In this paper are analysed six typical topics which appear in folktales about female supernatural beings of nature which may occur in different narrative types and genres in which also the motifs are frequently quite heterogeneous. However, despite the fact that their subject matter may vary considerably, they may convey a similar symbolic message and share motifs with identical meaning. Alan Dundes classified these motifs with the same meaning as parallel "allomotifs". According to him allomotifs with the same meaning may be established for each of the 31 functions that had been defined by Vladimir Jakovljevič Propp in his book Morphology of the Fairy Tale (1928). Dundes has named these functions the motifems (Dundes 1962). This method enables us to recognize the symbolic equivalence of the motifs in folktales and belief tales.

On the basis of symbolic equivalence of the allomotifs are presented also the "memic topics" or the "memes" as defined by Jack Zipes, who has adopted Richard Dawkins's (1976: 192) concept of the "meme" (cultural "gene") of a fairytale. In this article are discussed six main memic topics which appear in folk belief tales about nature sprits or fairies: 1. fairies teach people various

skills; 2. fatal fairies; 3. fairies bring fertility to the land; 4. fairy as wife or lover; 5. fairy leaves and with her prosperity; and 6. fairies and the inverted world.

THE MEMIC TOPICS AND ALLOMOTIFS IN FOLKTALES ABOUT FAIRIES

memic topics	allomotifs	folktale type
Fairies teach people	- sing and dance - spin, bake bread, other domestic chores - blacksmith their skills - how to tie the vine for plowing - how to heal - soothsay	- The Sybil and the blacksmith - Fairies teach a shepherdess healing skills
Fatal fairies	- pull people below the water - lure sailors to wreck their boats - drown the bathers - lure people into the unknown - lead people into their fairy world - pursue people until they go insane	- Sirenes - Scylla and Charybdis - Fata Morgana - Stanko and the Fairy
Fairies bring fertility	- by driving through fields - by dancing and sparking - dig the riverbeds - create plants - advise on when to sow and when to reap - bestow the flock of sheep - help with farm chores - bringing food to workers	- Fairies planted the vine and the olive trees - From fairy tears edelweiss spring - Herd of goats follow the shepherd from the sea. - Wild hunt
Fairy wife	- becomes his wife after a young man creates a shade for her - gets married because a young man puts a stole around her - gets married because a youth stole her fairy dress	- Melusine - The fairy and Prince Marko - The magic flight ATU 313
Fairy leaves and with her prosperity	- when her name is uttered - if the housewife cuts off her hair - "When will this thread end?" - if people curse or yell at cattle - if people crack their whips - if people ring bells - if the house has not been swept - if the husband destroys her fairy dress, or if she finds it	- Selige Fräulein and the farmer - The fairies of Vilenica
Fairies and inverted world	- they have legs, feet or hands facing backwards - they have goat legs or horse's hooves - they have an iron arm, leg, or nose - they have a double fish tail - they work and talk at night - they don't see you if you turn clothes inside out - they pay with carbon which turns at home into gold	- Faronika the Fish - Krivopeta - Anguana - Rene Pedauque - Changeling - The waterspirit moves the lake

In the article are discussed only some examples of the memic topics with adequate allomotifs in folk belief tales about nature spirits. There are many more, and to define them would be interesting for our understanding of human perception of cosmos, and for beter understanding of human mind. These features symbolically indicate what may be termed as universal human concept of the fairy world and of people's perception of its inhabitants.

Dr. Monika Kropelj, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, monika@zrc-sazu.si